

Oksana Slipushko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine  
ORCID: 0000-0002-7401-7492

Anastasiya Katyuzhynska

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

## **Віра як квінтесенція концептуальної картини світу письменників-полемістів епохи раннього бароко**

**Faith as the Quintessence of the Conceptual World View of Writers-Polemists  
of Ukrainian Early Baroque**

### **Abstract**

The article investigates the peculiarities of the interpretation of faith as a quintessence in the conceptual world view of writers-polemists of the Early Baroque epoch. It is clarified that religious and literary controversy was caused by the adoption of the Union of Brest. In Ukrainian society, in fact, there was a schism between the supporters of different religious denominations into those who supported or rejected the Union. Therefore, the aim of the polemicists was to establish the veracity of faith. The works of M. Smotrytskij, Ch. Filalet, and H. Potij are created in accordance with the conceptual space of polemical literature of the Early Baroque epoch and represent diametrically opposed opinions on the interpretation of the Union. M. Smotrytskij and Ch. Filalet are against the Union and Catholicism, and as such express the idea of the necessity to protect the Greek Orthodox Church. Against this view, H. Potij demonstrates solidarity with the conception of the supporters of the Union, which contradicts the main ideas of M. Smotrytskij and Ch. Filalet. However, the concept of faith as the main condition of Christian life and the manifestation of spiritual values of personality acquires the highest axiological characteristic in the works of the polemicists. Faith is the dominant philosophical and ideological category of the conceptual world view of the writers, a peculiar key to the implementation of the authors' position in the controversy. The ideological sense of their works, which is embodied in religious concepts, represents the peculiarities of the outlook of the Early Baroque epoch. In the works of the polemicists, the first priority is faith, which is God's gift and creates existential dimensions of personality. Actually, faith is conceived as the basis of human life and the formation of a mentally conscious and value-oriented nation.

**Keywords:** faith, religion, God, conceptual world view, polemical literature, Union of Brest, Early Baroque, Meletij Smotrytskyj, Christophor Filalet, Hupatius Potij.

**Постановка проблеми.** В умовах сучасного світу наукового переосмислення потребує феномен віри як екзистенційної домінанти, що формує релігійний світогляд і парадигму духовних цінностей особистості. Власне, віра наповнює сенсом життя особистості, дає внутрішню силу і нездоланність, волю, відчуття впевненості, захищеності, стійкості. Віра – зв'язок, своєрідний діалог людини з Богом, основа для пізнання Божественної сутності й істини. Концептуалізація феномену віри як філософсько-світоглядної категорії утверджується у працях філософів і теологів. Середньовічна книжність репрезентувала усвідомлення віри як основи буття людини, своєрідного вияву її духовності, що пояснюється запровадженням християнства і, як наслідок, пануванням теоцентричного світогляду. Середньовічні книжники фактично жили вірою, трактуючи її як благодать, подаровану Богом. Таке розуміння віри актуалізується в епоху Раннього Бароко, світогляд якого ґрунтується на теоцентризмі, приділенні значної уваги релігії й церкви. Концептуальна картина світу письменників-полемістів є релігійною, репрезентується релігійними концептами. Віра – центральне поняття у ментальному просторі полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** Окремі аспекти полемічної літератури досліджували такі науковці, як І. Франко, М. Грушевський, М. Возняк, Р. Радишевський, Н. Поплавська та ін. Специфіку жанрової і стильової своєрідності, суспільних орієнтирів, ідейних домінант полемічної літератури були об'єктом розвідок учених П. Яременка, Л. Ушкалова, В. Нічик, І. Ісіченка, П. Білоуса, В. Шевчука, К. Попера та ін.

**Невирішені питання.** Зазначені науковці здебільшого зосереджували увагу на проблемі релігійної полеміки, її соціальних чи політичних передумовах, впливі Берестейської унії, характеризували творчість представників полемічної літератури загалом.

Однак аналіз концептуальної картини світу полемістів у контексті епохи Ранняго Бароко, зокрема віри як домінантної категорії і головного чинника ведення полеміки, не ставав предметом окремої розвідки.

**Мета і завдання статті** визначаються дослідженням особливостей інтерпретації філософсько-світоглядного феномену віри як квінтесенції концептуальної картини світу полемістів епохи Ранняго Бароко. На основі аналізу творів, написаних прихильниками і противниками Берестейської унії, робимо спробу довести, що віра була домінантою світоглядного мислення і релігійних переконань письменників, основою формування ціннісних ментальних і духовних пріоритетів та самоідентифікації особистості.

**Виклад матеріалу.** Виникнення полемічної літератури зумовлене історико-релігійними обставинами, зокрема поширенням реформаційних ідей. З огляду на це, І. Франко вважав, що в літературі порушувалися такі політичні проблеми, як *релігійно-політична толерація, право держави вмішуватися в питання віри й обряду, право патронату і реорганізації та автономії церкви...*<sup>1</sup> Як наголошує Н. Поплавська, *при всій важливості політичних, економічних або будь-яких інших орієнтирів XVI – XVII ст., не вони являли собою магістральний літературний пошук духовного життя тієї епохи, а релігійна полеміка*<sup>2</sup>. З огляду на це, однією з найголовніших передумов виникнення полемічної літератури стало прийняття Берестейської унії, а отже, письменники в першу чергу вели полеміку щодо релігійних питань. На думку В. Шевчука, саме унія *сприяла розгортанню полемічної війни між православними та уніатами*<sup>3</sup>. Фактично це була боротьба протилежних ідей, поглядів не лише щодо догматичних та

<sup>1</sup> I. Franko, *Zibrannia tvoriv u 50-ty t.*, t. 40, red. O. Myshanych, Kyiv 1983, c. 230.

<sup>2</sup> N. Poplavska, *Polemisty. Rytoryka. Perekonuvannia (Ukrainska polemichno-publitsystychna proza kintsia XVI – pochatku XVII st.)*, Ternopil 2007, c. 118.

<sup>3</sup> V. Shevchuk, *Suspilno-politychna dumka v Ukraini XVI – pershoi polovyny XVII st.*, [w:] *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*, U 9 t., 14 kn., T. 2, Kn. 1, Kyiv 2001, c. 7–108.

обрядових розбіжностей між православ'ям і католицизмом, а й щодо майбутнього українського народу загалом. У таких історичних умовах формувалася національна ідея, яку проголошувала національно свідомою частина українців, готових боротися не лише зброєю, а й словом, тобто шляхом полеміки і дискусій. Відтак, полемісти мали на меті насамперед довести правдивість віри. Дискусії щодо правдивої віри, як зазначає Л. Ушкалов, є питомою «царською дорогою» старих письменників до самих себе, тобто шляхом особистого й національного себепізнання<sup>4</sup>. Маючи сформоване відчуття святості й непорушності віри, противники унії заперечували об'єднання православної і католицької церков. Відтак, стаючи на захист віри, вони апелювали до її традиційного розуміння, надаючи перевагу старовині перед новими переконаннями. Як бачимо, сприйняття унії полемістами було неоднозначним, що стало поштовхом до ведення дискусій. В українському суспільстві фактично стався розкол на прихильників різних релігійних конфесій, які підтримували унію або заперечували її. Твори М. Смотрицького, Х. Фіалета, І. Потія та ін. вибудовані згідно з концептуальним простором полемічної літератури й репрезентують діаметрально протилежні погляди на інтерпретацію унії. Однак найвищою аксіологічною характеристикою набуває концепт віри як головної умови християнського життя і вияву духовних цінностей особистості. Віра є домінантною філософсько-світоглядною категорією концептуальної картини світу письменників, своєрідним ключем до реалізації авторської позиції в полеміці. Акцентуємо увагу на тому, що картина світу полемістів вибудовується відповідно до ранньобарокової концепції, що репрезентує характерні для епохи Раннього Бароко світоглядні й естетичні засади, зокрема повернення до теоцентризму і приділення центральної уваги Богу. Полемісти зосереджували увагу на внутрішньому світі людини, її духовності й прагненні пізнати Бога й Божу істину.

---

<sup>4</sup> L. Ushkalov, *Fenomen ukrainskoi polemichnoi literatury*, [w:] *Esei pro ukrainske Baroko*, Kyiv 2006, с. 121–132.

Засобами художнього творення картини світу полемістів є релігійні концепти, які набувають символічного звучання, що пояснюється розвитком символізму й алегоризму як визначальних характеристик літератури Раннього Бароко. Власне, символічність, ускладненість змісту, прихований підтекст, репрезентовані через релігійні концепти, відображають ідейні доміанти полемічної літератури й характеризують особливості художньої картини світу Раннього Бароко. Окрім цього, основною метою полеміки було переконати, вплинути на опонента й утвердити власну релігійну концепцію. Це була боротьба, протистояння ідей, поглядів. Таке ідейне й змістове навантаження полемічної літератури, інтерпретоване через релігійні концепти, відображало особливості ранньобарокової епохи, що характеризувалася художньою системою контрастів, суперечностей, посиленням емоційного впливу на читача, прагненням справити на нього враження, підкорити ідеї, а отже, психологізмом. Значимість особливостей епохи Раннього Бароко увиразнюється в дискурсі трактування картини світу полемістів як результату ментального світосприйняття, реалізованого через художню інтерпретацію релігійних концептів.

Мелетій Смотрицький (1577–1633) репрезентував свої світоглядні й релігійні погляди в полемічному трактаті *Тренос* (1610), написаному у формі плачу Церкви-Матері до синів-відступників із закликами покаятися за скоєні гріхи, відступити від зла, повернутися до рідної православної віри, стати на її захист. Системний аналіз твору дає підстави стверджувати, що концептуальна картина світу М. Смотрицького має релігійне забарвлення й характеризується зверненням до таких концептів, як Церква, Бог, Святий Дух, Святе Письмо, Син Божий, милосердя, любов, надія, істина, святість, правда, добро, благодать, духовна мудрість, вірність, воля Божа, милість Божа, Божий промисел. Однак центральне місце надається вірі, яку автор трактує як *непорушну й безсумнівну* і вважає основою людського буття: *Віру Божим даром вважаю, яку з певністю Євангельського вчення, з усіма добродійствами Господа Христа та безсумівною в Нього*

вірою, при незмінній надії на вічне життя, засвідчую<sup>5</sup>. Полеміст вважає, що потрібно пізнати Божу істину, втриматися в ній, щоб залишитися вірним Богу й собі: *Адже якщо здобуде людина весь світ, а погубить душу свою, яку з цього користь матиме?*<sup>6</sup> За переконанням письменника, віра є не просто першою з трьох християнських чеснот, а найвищою цінністю, найважливішим даром. Віра робить людину людиною, забезпечує зв'язок із Богом, зберігає в собі істину. З огляду на це, доцільною є думка Л. Ушкалова, який зазначає, що *для Смотрицького поняття віри та людськості присутньо збігаються*<sup>7</sup>. Окрім цього, полеміст закликає не відступати від віри, адже вона дарована Богом і свідчить про Божу обраність і визнання: *Покажіть себе, дайте про себе знати, що ви – народ, Богом обраний, Церква освячена*<sup>8</sup>. На думку автора, саме священики мають просвіщати людей, доносити до них Божу волю й науку. Відтак, полеміст називає їх учителями, проводирями, *сіллю землі й світлістю світу* та устами Церкви звертається до них: *Ви, архіреї й ієреї, пастирі й учителі овець розумної отари Христової! Стійте непорушно в дарованій вам од Бога вірі... Будьте прикладом вірним у слові, у любові, у вірі...*<sup>9</sup> Саме він вважає причиною зла, адже вони перестали бути справжніми вчителями і проводирями для людства, сини відступили від Церкви, занедбали віру: *О архієреї й ієреї, вчителі й пастирі овець Отця Вашого! Доки німими бути хочете, доки*

<sup>5</sup> М. Smotrytskyi, *Trenos, abo Plach Yedynoi Sviatoi Pomisnoi Apostolskoi Skhidnoi Tserkvy z poiasnenniam dohmativ viry, pochatkovo z hretskoi na sloviansku, a teper zi slovianskoi na polsku perekladeniy Teofilom Ortolohom, tiiei zh Sviatoi Skhidnoi Tserkvy synom, u Vilni roku Bozhoho 1610*, переклад R. Radyshevskoho, Kyiv 2015, с. 503.

<sup>6</sup> *Ibidem*, с. 41.

<sup>7</sup> L. Ushkalov, *Vid baroko do postmodernu*, Kyiv 2011, с. 14.

<sup>8</sup> М. Smotrytskyi, *Trenos, abo Plach Yedynoi Sviatoi Pomisnoi Apostolskoi Skhidnoi Tserkvy z poiasnenniam dohmativ viry, pochatkovo z hretskoi na sloviansku, a teper zi slovianskoi na polsku perekladeniy Teofilom Ortolohom, tiiei zh Sviatoi Skhidnoi Tserkvy synom, u Vilni roku Bozhoho 1610*, переклад R. Radyshevskoho, Kyiv 2015, с. 123.

<sup>9</sup> *Ibidem*, с. 75.

*неощадно овець глитати будете?*<sup>10</sup>. Апелюючи до слів Іоана Золотоустого, полеміст зазначає, що правдиву християнську віру можна пізнати зі Святого Письма: *Господь, знаючи, що наприкінці світу буде таке змішання, наказує, щоб ті, які є християнами, прагнучи зміцнитися в істинній християнській вірі, до нічого іншого не зверталися, як тільки до Писання*<sup>11</sup>.

Варто зазначити, що М. Смотрицький протягом життя змінював свої конфесійні переконання і переходив на бік унії. Твір *Апологія* (1628) став наслідком його подорожі до столиці православ'я, яка, на думку Д. Фріка, була викликана насамперед особистим внутрішнім пошуком віри:

Він пішов до джерела східної віри, тому що усвідомив, що він, архієпископ і архімандрит руської церкви, не знав, у що він вірить. Таким чином, він пішов на Схід, щоб дізнатися, чи досі Русь вірить відповідно до віри своїх предків...<sup>12</sup>

У творі полеміст подає нову авторську інтерпретацію унії, що приведе до братерської єдності: *Вона дасть нам, руським, і всім слов'янським племенам бажане єднання, а від нас і всі єдиновірні нам народи прийдуть до святої єдності*<sup>13</sup>. Власне, *Апологію* можна вважати запереченням *Треносу*, адже письменник фактично відмовився від релігійних ідей, висловлених у ньому. Однак, віра для полеміста є тим головним концептом, який залишається центральним у його творах попри зміну конфесійних переконань: *Без віри чоловік схожий на тварину та є найнещаснішим і найзлиденнішим з-поміж усього творива*<sup>14</sup>. Як бачимо, полеміст вважає, що віра робить людину людиною, надає їй моральної сутності, а також робить її щасливою. За М. Смотрицьким, віра

<sup>10</sup> *Ibidem*, с. 83.

<sup>11</sup> *Ibidem*, с. 45.

<sup>12</sup> D. Frick, *Meletij Smotryc'kyj*, Cambridge MA, 1995, с. 98.

<sup>13</sup> M. Smotryc'kyj, *Apologia peregrinathey do Kraiow Wschodnych*, [w:] *Collected Works of Meletij Smotryc'kyj*, edited by D. Frick, Cambridge 1987, с. 514–626.

<sup>14</sup> *Ibidem*, с. 524.

є фундаментом, який тримає людину в цьому світі, основою для надії і любові, які не можуть існувати без віри: *Віра є фундаментом, надія є фундаменту того стіни, а любов для всього цього є покрівля. Як покрівля або дах без фундаменту і без стін триматись не може, так і любов без надії і віри не втримається*<sup>15</sup> Відтак, полеміст розглядає віру, надію і любов як три християнські чесноти, що тісно пов'язані між собою. Більше того, віра єднає людей і забезпечує духовний, соціальний і національно-культурний розвиток. Письменник вважає, що без згоди *віра, як тіло без душі, мертва*<sup>16</sup>, тому унія подолає ворожнечу в суспільстві, приведе до братерського єднання й любові. На думку полеміста, віра йде від Бога й унія та папи не впливають на неї: *Віра залишається чистою і незаплямованою, оскільки не папи фундатори віри, а сам Христос-бог і його апостоли*<sup>17</sup>. М. Смотрицький переосмислює проблему правдивої віри, тобто віри святих отців:

Ми вже проголосили і навіть надрукували, що наша віра така, як у Зизанія, Філалета Ортолога, Клірика та інших. Але ця віра настільки далека від віри Св. Йоанна Золотоустого та інших святих отців, наскільки неправда далека від правди, ересь від віри<sup>18</sup>.

Полеміст віддає перевагу традиції, вбачаючи в ній правдивість віри, а відтак, він підтримує обряди й звичаї старожитньої східної церкви. Саме минуле для нього є відображенням давньої християнської традиції і основною запорукою творення духовного життя. Натомість, руські богослови відійшли від віри предків і занедбали її: *Ми відпадаємо від віри і страждаємо не через православну віру, але через єретичну фальшиву віру...*<sup>19</sup> З огляду на це, протестантів М. Смотрицький вважає єретиками,

<sup>15</sup> *Ibidem*, с. 528–529.

<sup>16</sup> *Ibidem*, с. 587.

<sup>17</sup> *Ibidem*, с. 621.

<sup>18</sup> *Ibidem*, с. 570.

<sup>19</sup> *Ibidem*, с. 618.



оскільки вони виступають проти об'єднання, спричинюючи розкол і ворожнечу. Водночас, ересь є найбільшим гріхом, що розриває зв'язок людини з Богом і позбавляє її віри: *Адже ересь не тільки віддаляє людину від Бога, але позбавляє її віри...*<sup>20</sup>

Христофор Філалет (1564–1624) зосереджував увагу на питаннях віри у трактаті *Апокрисис* (1597), написаному як відповідь-заперечення на твір П. Скарги *Про єдність церкви Божої*. Автор виступає проти Берестейської унії і католицизму, висловлює ідею про необхідність захищати старожитню грецьку релігію, наголошує на значущості віри для кожної людини. Відтак, метою полеміста є встановити істину, довести правдивість віри. На думку П. Яременка, у творі простежується політичне забарвлення релігійної полеміки: *Христофор Філалет ясно усвідомлював політичні підстави релігійної боротьби між православ'єм і католицизмом*<sup>21</sup>. З огляду на це, у картині світу полеміста були поняття суспільно-політичного характеру. Однак ідейними домінантами виступають релігійні концепти, які ґрунтуються навколо центральної категорії віри. Письменник апелює до таких понять, як релігія, Бог, правда, надія, любов, вірність. Х. Філалет переконаний, що віра – дар Божий, який є в душі людини і робить її людиною. Відтак, людяність, високі моральні чесноти, стійкі внутрішні переконання не дадуть людині відступити від віри. Більше того, ніхто не може змусити її зробити це. Полеміст звертає увагу на рівність християн перед Богом, що свідчить про однакове право кожного на віру й участь у справах церкви. Разом із вірою Бог дав людині волю, свободу вибору. Тут, зокрема, йдеться про природне право кожної людини на віросповідання, яке не має порушуватися. Примус до переходу в іншу віру, за переконанням полеміста, є порушенням Божого закону: *Хто із смертних людей може собі привласнити завідування вірою, яка є від самого Господа Бога даром? Нічого не є так добровільне,*

<sup>20</sup> *Ibidem*, с. 530.

<sup>21</sup> P. Yaremenko, *Ukrainskyi pysmennyk-polemist Khrystofor Filalet i yoho «Апокрисис»*, Lviv 1964, с. 28.

як *набоженство та віра*...<sup>22</sup> Як наголошує В. Нічик, у творі є обґрунтування ідеї *свободи совісті*, адже Х. Філалет

не лише засуджує дії тієї світської або духовної влади, що порушує право християнина або й цілого народу на вільне сповідання своєї віри, він іде далі, вимагаючи у держави гарантій свободи совісті, заборони порушення божого закону<sup>23</sup>.

Залишитися вірним своїй вірі означає зберегти вірність собі, своїм переконанням, а відтак, зробити правильний вибір, обрати шлях, що веде до себе й Бога. Аналізуючи основні положення Берестейської унії, полеміст акцентує на негативних наслідках. За переконанням Х. Філалета, унія не стала початком чогось нового чи процесом єднання людей, а навпаки, спричинила внутрішню війну, руйнування, відступництво, протистояння ідей, думок, поглядів, а відтак, налаштувала на боротьбу за свої релігійні переконання. Полеміст закликає:

Переконайтеся вже також, ваші милості, щодо тієї лихої згоди та єдності, котрі наші відступники ліпити почали! Бачите, ваші милості, які наслідки та єдність приносить і принести може! Бачите, що за нею, замість постання, порушення старожитньої згоди та любові настало!<sup>24</sup>

Він засуджує тих, хто підтримав унію і відмовився від своїх релігійних переконань, відзначає наслідки, до яких призвело відступництво від віри: *А що ж, коли таке у вірі нашої діється, що відступники не тільки заживають неналежного собі хліба, але й зверхність над нами силоміць чинять*...<sup>25</sup> Унія роз'єднала людей, зробила їх прихильниками різних релігійних конфесій, однак, не знищила в їхніх душах віру, а зробила її головною

<sup>22</sup> V. Shevchuka (upor.) *Tysiacha rokov ukraïnskoi suspilno-politychnoi dumky*, U 9 t., 14 kn., Т. II., Кн. 1, Kyiv 2001, с. 452.

<sup>23</sup> V. Nychuk, *Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini (XVI – pochatok XVII st.)*, Kyiv 1990, с. 194.

<sup>24</sup> *Ibidem*, с. 453–454.

<sup>25</sup> *Ibidem*, с. 451.

засадою праведного життя й основним чинником боротьби за істину: *Кожен те, у що вірить, щирою та спасительною правдою вважає, за те щось терпить, для правди терпить, а через те терпіння мученичого вінця і життя вічного досягається...*<sup>26</sup>

Творчість Іпатія Потія (1541–1613) репрезентується ідеями, спрямованими на захист унії. Мета, яку ставить перед собою письменник, – довести правомірність унії як процесу єднання церков і утвердити правдивість віри. Полеміст апелює до таких понять, як згода, єднання, Бог, віра, церква, на основі яких ґрунтується авторська концептуальна картина світу, і виявляє солідарність із концепцією прихильників унії, що суперечить основним ідеям, висловленим у трактатах М. Смотрицького та Х. Філалета. З цього погляду репрезентативним є твір *Унія греків з костелом римським 1595 року*, в якому І. Потій закликає повернутися до кращого порядку і до давнини і до святої згоди, яка існувала ще за часів наших предків<sup>27</sup>. Полеміст вважає, що уніати терплять переслідування від православних християн, не погоджується з тим, що їх вважають зрадниками й відступниками від віри, вважає всі звинувачення неправомірними:

...Нас видають за людей, котрі хотіли б свою віру в ніщо повернути і самі віддатися до рук антихриста; тут уже не годиться нам терпіти такої образи, але всім хочемо заявити, що нам і всьому християнству цим роблять велику кривду...<sup>28</sup>

На думку полеміста, українському народу не вистачало єдності, а унія могла забезпечити об'єднання, мир і злагоду. Більше того, І. Потій трактував унію як святу згоду, що була не новим явищем в релігійному житті, а відновленням давньої традиції: *І не жаль би нам було терпіти ту кривду, якби вели людей до чогось нового й досі не чуваного! Але ж ми ведемо своїх до тієї давньої*

<sup>26</sup> *Ibidem*, с. 453.

<sup>27</sup> *Ibidem*, с. 382.

<sup>28</sup> *Ibidem*, с. 383.

згоди, яка була спочатку за часів з'єднання<sup>29</sup>. Водночас, полеміст не зважає на те, що унія приймалася силою, що є порушенням природного права кожної особистості на свободу вибору віросповідання. У полемічному трактаті *Антиризис* (1599) І. Потій актуалізує й поглиблює ідеї, проголошені в попередньому творі, виступає на захист унії і вважає, що уніати наслідують Божу заповідь, бо апелюють до згоди та єдності:

...не схизму прокляту, не боротьбу один з одним, не різну віру, а єдину, не дві церкви, а єдину церкву святу католицьку, тобто римську і грецьку, у якій завжди єдина віра і хвала Бога в Трійці єдиного ціла і неушкоджена заховалася<sup>30</sup>.

Як бачимо, І. Потій вважає, що існує один Бог, одна віра, одна церква. Не можна здобути віру силою чи зробити вибір на її користь, адже вона є Божим даром, своєрідним зв'язком людини з Богом. Відтак, віра не є причиною розколу, бо об'єднує людей у відданості й любові до Бога. Окрім цього, протестантів полеміст вважає еретиками, оскільки, вони *не тільки проти віри і релігії християнської, але і проти величі Божої писання заразні видають, людей християнських від старожитньої віри і від хвали Божої на свої прокляті ересі навертають!*<sup>31</sup> На думку І. Потія, не унія спричинила розкол, а ті, хто її не визнав. Полеміст апелює до збереження і відтворення цінності минулого, зокрема повернення до первісної християнської єдності. Власне, за І. Потієм, унія була реалізацією Божої волі, оскільки відродила давню єдність й утвердила правдиву віру.

**Висновки та перспективи подальшого дослідження.** Отже, на підставі аналізу творів полемічної літератури досліджено

<sup>29</sup> *Ibidem*, с. 382.

<sup>30</sup> І. Потіи, *Antyryzys, yly apolohiia protyv Khrystofora Fylaleta v dvukh tekstakh: zapadno-russkom (1599 h.) y polskom (1600 h.)*, [w:] *Ruskaia ystorycheskaia byblyoteka, yzdavaemaia Arkheohrafycheskoi komysseyi*, т. 19: *Pamiatnyky polemicheskoi lyteratury v Zapadnoi Rusy*, red. P. Hylterbrandt, Sankt-Peterburg 1903, с. 953–954.

<sup>31</sup> *Ibidem*, с. 625–628.

концептуальну картину світу письменників, що вибудовується відповідно до особливостей художньої концепції ранньобарокової епохи, для якої характерним було звернення до релігійної тематики й проблематики. Доведено, що саме віра є домінуючою філософсько-світоглядною категорією, основним ключем для реалізації позиції в полеміці. На основі проаналізованих авторських концепцій обґрунтовано ставлення полемістів до розбіжностей у міжконфесійних переконаннях, з'ясовано, що віра як інтегральний чинник об'єднує зразки полемічної літератури не лише на ідейно-тематичному, а й на світоглядному й концептуальному рівнях. Відтак, у творах полемістів, незважаючи на кардинально протилежні думки, першочергова роль звернена на віру, яка є даром Божим і визначає екзистенційні виміри особистості. Однак проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Актуальним для літературознавчої науки є аналіз концептуальної картини світу інших полемістів, зокрема особливостей інтерпретації категорії віри у творах прихильників і противників унії в компаративному аспекті.

## Bibliography

- Franko I., *Zibrannia tvoriv u 50-ty t.*, t. 40, red. O. Myshanych, Naukova dumka, Kyiv 1983.
- Frick D., *Meletij Smotryc'kyj*, Harvard University Press, Cambridge MA 1995.
- Nichyk V., *Humanistychni i reformatsiini ideji na Ukraini (XVI – pochatok XVII st.)*, Naukova dumka, Kyiv 1990.
- Popper K., *Lohyka y rost nauchnoho znannya*, Prohress, Moskva 1983.
- Poplavska N., *Polemisty. Rytoryka. Perekonuvannia (Ukrainska polemichno-publistychna proza kintsia XVI – pochatku XVII st.)*, TNPU, Ternopil 2007.
- Potii I., *Antyryzys, yly apolohiia protyv Khrystofora Fylaleta v dvukh tekstakh: zapadno-russkom (1599 h.) y polskom (1600 h.)*, [w:] *Ruskaia ystorycheskaia byblyoteka, yzdavaemaia Arkheohrafycheskoi komysseyi*, t. 19: *Pamiatnyky polemicheskoi lyteratury v Zapadnoi Rusy*, red. P. Hylterbrandt, Arkheolohycheskaia komysyia, Sankt-Peterburg 1903, c. 477–982.
- Smotryc'kyj M., *Apologia peregrinathey do Kraiow Wschodnych*, [w:] *Collected works of Meletij Smotryc'kyj*, edited by D. Frick, Harvard University Press, Cambridge 1987, c. 514–626.

- Smotrytskyi M., *Trenos, abo Plach Yedynoi Sviatoi Pomisnoi Apostolskoi Skhidnoi Tserkvy z poiasnenniam dohmativ viry, pochatkovo z hretskei na sloviansku, a teper zi slovianskoi na polsku perekladenyi Teofilom Ortolohom, tiiei zh Sviatoi Skhidnoi Tserkvy synom, u Vilni roku Bozhoho 1610*, pereklad R. Radyshhevskoho, Talkom, Kyiv 2015.
- Shevchuk V. (uporz.), *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*, U 9 t., 14 kn., T. 2., Kn. 1, Dnipro, Kyiv 2001.
- Shevchuk V., *Suspilno-politychna dumka v Ukraini XVI – pershoi polovyny XVII st.*, [w:] *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky*, U 9 t., 14 kn., T. 2., Kn. 1, Dnipro, Kyiv 2001, c. 7–108.
- Ushkalov L., *Vid baroko do postmodernu*, Hrani-T, Kyiv 2011.
- Ushkalov L., *Fenomen ukrainskoi polemichnoi literatury*, [w:] *Esei pro ukrainske Baroko*, Fakt – Novyi chas, Kyiv 2006, c. 121–132.
- Yaremenko P., *Ukrainskyi pysmennyk-polemist Khrystofor Filalet i yoho «Apokry-sys»*, Vydavnytstvo Lvivskoho Universytetu, Lviv 1964.